

VAKTAAL IN DE ACHTTIENDE-EEUWSE ZADELMAKERIJ. UIT EEN REKENING VAN DE GENTSE MEESTER-ZADELMAKER JACOBUS MEERT (1789 - 1791)

Ernest Eylenbosch

Samenvatting

Met betrekking tot de jaren 1789, 1790 en 1791 is een gedetailleerde rekening bewaard die een Gentse meester-zadelmaker eigenhandig heeft geschreven. Om meer dan één reden trekt dat document onze aandacht. Enerzijds verstrekt het inlichtingen over de beroepsactiviteit van de betrokken ambachtsman. Hij repareert allerhande lederen paardentuig en levert voorts afgewerkte producten waaronder, haast vanzelfsprekend, ook rijzadels. Aan een zogenoemd Engels rijtuig, heel waarschijnlijk een vierwielige gesloten koets in luxe-uitvoering, verricht hij werk dat veeleer van een stoffeerder of rijtuigmaker wordt verwacht. Anderzijds heeft de rekening een uitgesproken taalkundig belang. Ze illustreert dat de vaktaal van de zadelmakerij bij ons op het eind van de achttiende eeuw sterk historisch gelaagd is. In de terminologie komen naast oud erfgoed van de eigen taal heel wat al dan niet recente ontleningen uit het Frans voor. De bewuste eeuw is er één geweest van vreemde taaluitzetting over Vlaanderen. Het taalgebruik in het document vertoont daarenboven een duidelijk Gentse inslag, wat de relevantie ervan verhoogt. Indirect biedt de rekening wel enig uitzicht op de leefwereld van de opdrachtgever, een man die tot de adel behoort.

47

Inleiding

In een adelsarchief is de rekening bewaard die een Gentse meester-zadelmaker in het jaar 1791 voorlegt aan een opdrachtgever, die hij heel reverencieus maar zonder enige nadere precisering, Mijn Heer Potter noemt, wat erop wijst dat het een alom bekend persoon betreft (1).

Omtrent de identiteit van de betrokken ambachtsman, die zichzelf met naam en toenaam als Jacobus Meert aandient, valt wel iets te achterhalen. De getrouwe Wegwijzer van Gent vermeldt hem onder meer voor de jaren 1788 tot en met 1793 bij de 'zaelmaekers' in de rubriek neringen en ambachten, evenwel onder een deerlijk verhaspelde familienaam: vier keer *Merk* en twee keer *Merkt* gespeld, telkens zonder voornaam of voorletter (2). Daarbij varieert zijn adres op zes jaar tijd nogal. Oorspronkelijk is hij gevestigd in het

Ingelandgat (1788) daarna in de Drabstraat (1789 tot 1791) en ten slotte op de Poel (1792 en 1793).

Als zijn opdrachtgever herkennen we zonder twijfel een vermogend man, Jean-François de Potter (Gent, 1737 - 1801), die evenals zijn vader Joseph-Jean de Potter (Gent, 1699 - 1770), in de stad assessor van de Berg van Barmhartigheid geweest is: *raed-asseuseur* in de terminologie van die tijd (3). Hij woonde bij het augustijnenklooster in Gent; zijn huis lag op de hoek van de Lievestraat en de Sint-Margrietstraat en wordt 'met alle sijne remisen, stallingen ende voordere batimenten' nadrukkelijk opgesomd onder zijn nagelaten goederen (4).

Het voorliggende document is, naar we aannemen, een autograaf van Jacobus Meert; zijn goed gevormde en doorgaans verzorgde schrift bewijst dat de meester-zadelmaker een behoorlijke schoolopleiding heeft genoten. Het schrijfstuk telt zes foliozijden met in totaal zowat 82 opgenomen posten, die ongelijkmatig verdeeld zijn over drie opeenvolgende jaren. De allereerste post is op 4 mei 1789 ingeschreven en de laatste op 11 april 1791. Het meeste werk is echter in het jaar 1789 en in het jaar daarna geleverd.

Uit de rekening blijkt voorts dat Jacobus Meert over enige hulp kan beschikken, wellicht die van een gezel die nog aan zijn leerjaren toe is. Dat spreekt duidelijk uit posten betreffende dagloon, waarvan hier een voorbeeld dat van 28 oktober 1790 dateert: '*getwee elckeenen dagh gewerckt: 0 - 6 - 8'*. De voorafgaande korte inleiding mag volstaan om het bewaard gebleven document in een wat ruimer kader te plaatsen, voor we overgaan tot een bespreking, die wel wat grondiger maar daarom nog niet exhaustief mag heten.

Taalgebruik van Jacobus Meert

Jacobus Meert houdt zich in zijn rekening aan een vrij consequente spelling, waarover geoordeeld kan worden aan de hand van excerpten die we letterlijk meedelen. Over zijn taalgebruik valt voorts toch een en ander te melden, want kennelijk worstelt onze meester-zadelmaker met de tegenstelling tussen de conventies van een algemeen aanvaarde schrijftaal enerzijds en zijn eigen Gentse dialect anderzijds.

Zovertoot zijn tekst tot twee keer toe een pracht van een dialectisme. Op 11 april 1791 noteert hij: *een engels goreel van boven geheel losgemaect ende uijtgelongen met 2 stucken straf leer*. Maar reeds op een vroegere datum komt in zijn rekening de volgende post voor: *een paer suppanten van een engelsche vature op 4 plaetsen uijtgelongen met ider eenen langen bant leer van 3 ellen en half lanck*. Het zwakke werkwoord 'uitlengen' in de betekenis van verlengen of langer maken, vinden we in lexicografische bronnen maar zuinigjes terug; dat belet niet dat Jacobus Meert het gebruikt en daarenboven van een sterk vervoeugd voltooid deelwoord voorziet (5).

Wat nu meer bepaald zijn spelling betreft, valt op dat hij het voorvoegsel *her-*, heel productief in onze Vlaamse dialecten, systematisch zonder beginletter gebruikt. Hij schrijft *erboort* voor herboord, *erlijmt* voor herlijmd, *ermaeckt* voor hermaakt, *ernaegelt* voor hernageld, *eropgevolt* voor heropgevuld en

ermonteerd voor *gehermonteerd*. Daartegenover staat een hypercorrecte h-in woorden waar die niet thuishoort; hij spelt onder meer *heijser* voor ijzer, *heijseren* voor ijzeren, *hende* voor eind, *hooge* voor oog en een raadselachtig woord *hanterdeuse*, dat waarschijnlijk aan een Franse term *entre-deux* beantwoordt.

Ook het verschil tussen lange en korte klinker speelt Jacobus Meert parten. Een onderdeel van de binnenbekleding van een rijtuig heet *opgevolt en gepikkeert met sijn nopen*, waar uiteraard noppen in het spel zijn. Hij heeft het over *de heijseren spanne van een goreel*, waar allicht het woord spaan bedoeld is. In zijn spelling staat *cape* gewoon voor kap, *ruge* voor rug en *swaert* voor zwart.

Vanzelfsprekend heeft Jacobus Meert last met de schrijfwijze van Franse technische termen die in zijn vak gebruikelijk zijn. Het woord *bourrelet* (kussentje) wordt in zijn spelling *borlé*; een *voile* (doek) verschijnt als *valle*, terwijl hij voor *voiture* (rijtuig) steevast de vorm *voture* aanhoudt. (6)

Het woordgebruik van Jacobus Meert ten slotte levert nog een treffende eigenaardigheid op. Hij noemt een half dozijn realia waarvan de naam steeds met het adjectief Engels (in zijn spelling zowel *engels* als *engelsch*) begint. Hij kent: Engelse gespen, een Engels gareel, een Engels stoelkleed en ook een Engels rijtuig, dat hij altijd als *engelsche voture* opvoert. Die benamingen zijn geen bedenksel van hem, maar weerspiegelen ongetwijfeld het reële gebruik van zijn tijd. Een verwijzing naar het land van oorsprong houden al die benamingen niet noodzakelijk in. Wel integendeel: het adjectief Engels betekent hier vaak niets anders dan 'afwijkend van het bekende, gewone en vertrouwde soort, model of type', zoals trouwens in de volkstaal vandaag nog waargenomen kan worden (7).

Traditionele vaktaal

Uit de rekening van Jacobus Meert blijkt overduidelijk dat hij zich van een vanouds bekende vaktaal bedient. Want de technische termen die in zijn tekst voorkomen zijn voor een deel sinds de middeleeuwen gangbaar, veelal ook geregistreerd door zestiende-eeuwse lexicografen, bijvoorbeeld door Kiliaan met zijn *Etymologicum* in de definitieve uitgave van 1599 en ten slotte bij ons in de negentiende en twintigste eeuw nog vlijtig opgetekend door dialectonderzoekers.

Dat alles sluit evenwel niet uit dat in de terminologie die Jacobus Meert hanteert ook vrij recente ontleningen aan het Frans voorkomen; recent opgevat met 1789 als referentiejaar wel te verstaan. Zodat alles samen beschouwd de vaktaal die we bij Jacobus Meert leren kennen in de eerste plaats taalhistorisch gelaagd is.

Jacobus Meert schrijft: *eenen bant leer voor boort van een vierendeel en half lanck voor een goreel te boorden*. De term 'goreel' die hij geregeld gebruikt, is een uit het Middelnederlands bekende variant van gareel, dat vandaag de standaardtalige vorm is (8). Het woord gaat terug op het Latijnse 'garellum', maar is in onze taal wel uit het Oud-Franse 'gorel' ontleend. Naar de betekenis kleeft de term iets dubbelzinnigs aan. Eigenlijk is een gareel niets anders dan

de lederen halsgordel van een trekdier, maar bij uitbreiding worden ook de trekstrengen aan de halsgordel bevestigd aldus genoemd. Ten slotte kan onder gareel ook het geheel van halsgordel en trekstrengen verstaan worden. Voorzover we kunnen nagaan is bij Jacobus Meert met 'goreel' de halsgordel van een paard bedoeld, want voor het paardentuig in zijn geheel wordt door hem 'harnassuur' gebruikt: *gelevert 8 nastelingen voor de harnasuresn*. Dat woordgebruik lijkt in overeenstemming met wat ook elders opgetekend is (9).

De lederen bekleding aan de buitenkant van een gareel wordt mantel genoemd: *een stuck leer op de eene seijde van eenen mantel van een goreel genaeyt ende den selven op vastgenaeyt* en ook *eenen mantel op een goreel vastgenaeyt op ider seijde*. Die mantel is bijeengehouden of verstevigd met een 'nesteling', een rijgveter of rijgsnoer: *voor eenen grooten nastelinc op eenen mantel*. Ook die term is eeuwenoud, want reeds voor het Middelnederlands overgeleverd in de vorm 'nastelinc', met hetzelfde vocalisme als Jacobus Meert gebruikt (10).

Aan de binnenkant daarentegen is een gareel aan weerszijden bekleed met een zacht materiaal, want hier wrijft de halsgordel tegen de huid van het paard. Die zachte binnenbekleding, opgevuld met paardenhaar, heet eigenlijk balg, maar is door associatieve etymologie ook in het taalgebruik van Jacobus Meert tot 'balk' geëvolueerd: *de 2 balken van een engels goreel geheel opgevolt met peershaer*.

En Engels gareel, door Jacobus Meert tot drie keer toe in zijn rekening vermeld, is waarschijnlijk niets anders dan een fraai exemplaar, dat staatsie en luxe oproept onder meer door het blauwe lijnwaad waarmee het helemaal overtrokken is: *een engels goreel losgemaect ende geheel nieuw beleydt met blauw leijnwaet ende eropgevolt*.

En gareel nog altijd in de engere zin van het woord, bestaat in essentie uit twee gekromde stukken hout, in Vlaanderen spanen genoemd. Die zijn versterkt met een ijzeren beslag: de zogeheten ijzeren spanen, die in de spelling van Jacobus Meert als 'heijsere spannen' verschijnen. Onderaan worden ze bijeengehouden met een lederen riem: *ende eenen nieuwen riem van onder in de heijseren spannen gedaen*.

Tot het gareel behoort ook de toom, het geheel van bit en hoofdstel dat een ingespannen paard draagt. Het kopstuk is een onderdeel daarvan: *nieuwe henden leer aen een copstuck van eenen toom gedaen*. Aan weerszijden van het kopstuk zit een gesp, voorzien van een ijzeren tong, die bij Jacobus Meert gewoon 'doorn' heet: *2 heijsere doorens in 2 gespen van eenen toom gedaen*. Onderdeel van de toom zijn de lederen bakstukken waaraan het bit van een paard vastzit. Die heten bij Jacobus Meert gewoon 'portemors', met een Franse naam (11).

Aan de toom zijn ook de 'loenjen' vastgemaakt, samen met wat sommige auteurs een 'lent' noemen, een touw dat dient om een ingespannen paard te mennen: *ende voor 2 portemors aen de loenien*. Hier hebben we alweer met een oude ontleening aan het Romaans te maken (12).

En paard op stal staat vastgebonden met een stalband, waarvan de neusriem

een onderdeel is: *voor leer, gaeren ende bast om eenen breeden nieuwen neusriem aen eenen stalbant te doen.*

Om het gareel van een ingespannen paard aan het uiteinde van de dissel te koppelen wordt een lederen 'jukriem' gebruikt: *voor 2 nieuwe dubbele jockriemen te maeken aen de goreelen en voorts den jockriem vermaeckt met een stuck leer.* Voor de verbinding van riem en gareel dient een ijzeren 'jukring' met bijbehorende gesp die 'jukringkap' heet: *ende den heijseren jockrienck ingenaeijt en voorts eene strave nieuwe dobbel jockrinck cape in de heijser spanne van een goreel gedaen.*

Voor de samenstelling 'jukriem' gebruikt Jacobus Meert de vorm die ook in een zestiende-eeuws woordenboek als 'jockriem' voorkomt (13). De streng, bij Jacobus Meert 'string' gespeld, is het touw, eventueel ook de ketting of de lederen riem, waarmee het paard een last trekt. Jacobus Meert repareert in elk geval touwen strengen, die met leder belegd zijn om te beletten dat ze pijnlijk tegen de flanken van een ingespannen paard schuren: *de lere belegfels van 2 coorde stringen vermaeckt op 2 plaetsen met eenen bant leer van 3 quaert lanck.* Maar in de late achttiende eeuw waren ook ijzeren strengen, in feite kettingen, sinds lang bekend. Dat wordt bijvoorbeeld door J. Goossenaerts afdoende geïllustreerd met excerpten uit het archief van de gemeente Kalmthout, die het bewijs leveren dat ijzeren strengen reeds in de zeventiende eeuw gebruikt werden (14). Ook de rekening van Jacobus Meert bevat misschien een indirecte verwijzing naar ijzeren strengen. Eén enkele keer noemt bij 'bassen', een woord dat meestal in het meervoud gebruikt wordt: *ende eenen nastelinck in de bassen gedaen.* Die lederen bassen vormen een strengkoker, die over een ijzeren trekstreng geschoven wordt, altijd met de bedoeling de flanken van het paard tegen irriterende wrijving van de ketting te behoeden. Het woord kan een vrij late ontlening zijn, want het etymon *bâche*, oorspronkelijk benaming voor een overtrek van grof linnen, bedoeld om iets te beschermen, zou in de Franse standaardtaal pas sinds het jaar 1741 geattesteerd zijn (15).

De strengen worden op hun plaats gehouden door de buikriem en de rugriem van het paard. Ook aan die onderdelen van het tuig wordt al eens gewerkt: *eene groote nieuwe lere cape met eenen passant aen eenen buijkriem gedaen* en ook *een nieuw hende leer aen eenen rugeriem gedaen.* Met het woord 'krepier', dat in de rekening een paar keer voorkomt, bedoelt Jacobus Meert blijkbaar wat in sommige woordenboeken ook broek of omloper heet: een om de billen van het paard omlopende en van voren aan het lamoen bevestigde riem, die het paard bij het tegenhouden of terugduwen van het voertuig tot steunpunt strekt (16). De 'ijzeren krepierkap' zorgt voor de bevestiging van de krepier aan het lamoen. Een en ander blijkt uit posten als: *ende eenen nieuwen krepier van grauw leer aengedaen met eene engelsche gespe* en voorts *de heijser krepier cape aengedaen met 4 houdvijsen.* Om in te zien wat de 'kakriem' van een paard mag zijn, is niet veel verbeelding nodig. We vinden die benaming evenwel in geen enkel lexicografisch werk terug, al wordt ze bij Jacobus Meert duidelijk genoeg vermeld: *2 nieuwe stucken leer aen de kackriemen genaeijt.*

Materiaal in de zadelmakerij

Een zadelmaker verwerkt leder in al zijn variëteiten, een grondstof die stug, taai en duurzaam is, maar ook bijzonder prijzig uitvalt. Om het zijn opdrachtgever in rekening te brengen noteert Jacobus Meert dan ook stipt de maat van elk nieuw stuk leder dat hij gebruikt, in posten als: *eenen langen bant leer van drie ellen en half lanck of een breed stuck leer van een vierendeel lanck* en ook *eenen bant leer van drie quaert lanck*.

Als hij soorten leder apart vermeldt, blijkt dat kalfsleer tegenover gewoon tuigleer geregeld aangewend wordt voor het fijnere werk: *gemaect een groot lere kussen van calfleer ende van onder met tuigleer*.

Minder frequent is grauw leer genoemd, doorgaans voor riemen gebruikt: *nieuwe singelriemen aengedaen van grauw leer*.

Veel zeldzamer blijven wit leer en bezaanleer, beide soorten één enkele keer vermeld in de rekening en dan telkens in verband met een rijzadel, dat nu eens gerepareerd en dan weer verfraaid wordt: *vermaect met 3 stucken geel besaen leer en op ider seijde erboort met witt leer*.

Naast leer gebruikt Jacobus Meert ook textiel om garelen af te werken of een onderdeel van een rijtuig een mooi aanzien te geven, namelijk lijnwaad en laken. Op het blauwe lijnwaad van een Engels gareel is boven al gewezen. Bij de bespreking van het Engels rijtuig beneden komt ook laken aan de orde.

Tot vier keer toe brengt Jacobus Meert een post in rekening: *voor leer, gaeren en bast*. Met bast is hier vermoedelijk een katoenen stof bedoeld; een hedendaags Gents auteur spreekt in dat verband van 'vierknopig gekeperde weefstof' (17). Uit de context blijkt dat bast te pas komt om een jukriem of een neusriem te maken, denkelijk om daarbij de binnenkant ervan te bekleden.

Een paar keer schrijft Jacobus Meert in een post: *voor naetgaeren*. In die curieuze samenstelling 'naadgaren' kunnen we niets anders zien dan een hypercorrecte spelling voor naaigaren. Heel anders ligt het bij het woord 'spinael' dat Jacobus Meert één enkele keer gebruikt. Hier is de benaming in het spel voor een fijn sterk garen, dat ook door schoenmakers werd gebruikt en bijgevolg wel als schoendraad, schoenmakersgaren wordt omschreven (18). Het woord waarvan de oorspronkelijke betekenis misschien getwijnd garen luidt, is zeker in Gent sinds de late zestiende eeuw bekend (19). Zonder twijfel is deze technische term een ontlening, al blijkt niet zo duidelijk uit welke taal (20). Een smeermiddel gebruikt bij de bewerking van leder is een niet nader genoemde soort vet, waarop een post wijst als: *gelevert 3 potten vette à 12 stuyvers den potte*.

Als verfstof, waarschijnlijk om riemen en dergelijke een mooie glans te geven, gebruikt J. Meert beenzwart, dat bij hem 'lamzwart' heet in zijn spelling meestal *lamswaert*. Die term, vanouds bekend, bestaat nog in het traditionele Gents (21).

Rijzadel en Engels rijzadel

Het koninginnenstuk onder het tuig dat meest-zadelmaker Jacobus Meert oplevert, is ongetwijfeld het rijzadel, in zijn tekst als *reijtsadel* gespeld.

Omtrent een eerste exemplaar, dat in de rekening iets uitvoeriger aan bod komt, bliken volgende bijzonderheden: het zadel wordt met singelriemen vastgegespt, is voorzien van zadeltassen en er zijn kussens van lijnwaad ingewerkt: *nieuwe singelriemen aengedaen van grauw leer en de tasschen op ider seijde genaeyt ende een poer nieuwe kussens van witt lijnwaet ingemaectt.* Ook de riem waaraan de stijgbeugel hangt, de stegelriem, maakt deel uit van het rijzadel: *eenen stegelriem vermaectt met een stuck leer ende eenen schuijver aengedaen.*

In verband met hetzelfde zadel wordt ook een pakriem vermeld (22). Is dat misschien een riem die dient om een kleine last, bijvoorbeeld een mantelzak, aan het zadel vast te maken? Nadere gegevens ontbreken hier; de betrokken context is te beperkt en schept geen klaarheid: *de 2 packriemen op een genaeyt ende 2 lere schuijvers aengedaen.*

Aan het verfraaien van een zadel is aandacht besteed. Er zijn koperen nagels ingeslagen; het zadel is gerepareerd met bezaanleer; voorts nog gewassen en geel gekleurd: *op differente plaetsen copere naegelen in den sadel geslaegen ende het sitten vermaectt met 3 stucken geel besaen leer ende den selven saedel gewasschen ende geel gemaectt.*

Een zogenoemd Engels rijzadel, in de tekst *eenen engelschen reijsadel* gespeld, is blijkbaar luxueuzer afgewerkt, want het is aan weerszijden geboord met wit leder: *op ider seijde erboort met witt leer.* Haast alle onderdelen van dat zadel worden opgesomd: de bodem is beslagen met ijzeren platen en er is sprake van een 'onderzitten' waarboven het eigenlijke 'zitten' ligt: *den boom erlijmt ende beslaegen met 4 heijsere plaeten ende het onder sitten geheel ermaectt ende opgevolt ende eenen nieuwen bant leer van achter aen het sitten genaeyt.* De kussens van het zadel zijn opgevuld met paardenhaar: *ende de kussens opgevolt met peershaer.*

Ook singelriemen en stegelriemen worden nog eens vermeld, omdat die apart gesmeerd worden: *ende de singelriemen met de stegelriemen gesmeert.*

Engels rijtuig

De *engelsche voture* die in de rekening van Jacobus Meert meermaals genoemd wordt, mogen we ons ongetwijfeld voorstellen als een overdekte koets voor personenvervoer, al blijkt dat alleen maar uit indirecte gegevens. Van veel meer gewicht is evenwel het inzicht dat we hier te maken hebben met een staatsierijtuig, dat door zijn pracht en praal de sociale rang van mijnheer Potter etaleert en beklemtoont. Alle details in verband met de optuiging van de koets wijzen immers op verfijnde luxe en een aristocratische stijl, die alleen maar een vermogend persoon zich kan veroorloven. Maar luxueus afgewerkt of niet, in essentie bestaat zo een ruittuig uit enerzijds een wagenkas, meer bepaald de ruimte voor de inzittenden en anderzijds een onderstel waarop de kas rust, waaraan de vier wielen vastzitten en de trekpaarden gespannen worden. Die tweedeling geldt voor elke soort van 'wagen' onverschillig of het nu om een landbouwvoertuig dan wel om een postkoets gaat. Het onderstel waarvan hier sprake draagt de naam van 'trein' in de taal van Jacobus Meert. Hoewel dat misschien verrassend klinkt, toch is die betekenis van het woord

keurig gedocumenteerd in ons nationaal woordenboek (23).

De overdekte koets waaraan Jacobus Meert werkt, behoort heel waarschijnlijk nog tot het type van de hangende wagen, m.a.w. een rijtuig waarvan de wagenkas in riemen hangt. Die indruk wordt versterkt doordat Jacobus Meert geregeld 'riemerij' vermeldt: *eene engelsche vature af den treijn gehangen ende alle de rimereije af gedaen* en voorts *eene vature op den treijn gehangen ende alle de rimerije aengedaen*.

Een Nederlands-Duits vertaalwoordenboek uit de tijd van onze Gentse meester-zadelmaker vermeldt trouwens: Een hangende wagen, *ein Wagen in Riemen* (24).

Over de 'buitenvoiture', d.w.z. het rijtuig van buitenaf gezien, deelt de rekening niet veel mee. Wel blijkt dat alle hoeken van de wagenkas afgeboord zijn met leder en dat ook een 'bagette', een houten latje ter versiering aan de buitenzijde van de wagenkas, niet ontbreekt: *den leren boort van den geheelen eenen hoek van de buijten vature losgemaect* en ook *eene houte bagette in de seijde gedaen*.

De bok van het rijtuig is bedekt, om niet te zeggen rijkelijk versierd met een stoelkleed keurig afgeboord met galon: *voor het vermaeken van een laeken stoelcleedt het selve van boven geboort met gallon ende op differente plaetsen de andere gallonnen genaeyt ende vermaect ende stucken laeken al binnen tegengenaeyt*. Van dat stoelkleed bestaat ook een variant 'op zijn Engels', wat betekent opvallend verfraaid met rood-wit geknoopte franjes: *gemaect een nieuw stoelcleedt op sijn engels. Item daer toe geleverd 7 ellen en half donker rood en witt geknoopte vrienden à 22 stuivers de elle*.

Op het stoelkleed ligt een koetsierskussen en daarop weer een matras, hier nog benaming voor een kussen om op te zitten: *voor het maeken van eene nieuwe matrassen voor op een koetsierskussen ende met 6 nastelingen op vastgemaect*.

Zelfs de voetplank waarop de voeten van de koetsier rusten, verraadt behoorlijk wat luxe: bekleed met kalfsleer en opgevuld, vermoedelijk met paardenhaar: *de voetplancke van de engelsche vature nieuw becleedt met calfleer ende gevolt ende beslaegen met heijlere naegelen*.

Ook de gardeboe (het woord wordt door Jacobus Meert zeven keer gebruikt en steeds op zijn Frans 'gardebou' gespeld), een afsluiting tussen (de bok van) het rijtuig en het achterste van de trekpaarden, blijkt alweer van leder te zijn, meer bepaald zelfs van kalfsleer: *gemaect eenen grooten nieuwen gardebou van calfleer ende van voren aen de voture gedaen*. De gardeboe zit vast aan een dwarsbalk van de wagenkas met behulp van Engelse knopnagels: *ende 4 copere engelsche knopnaegels in den traveer gedaen voor den gardebou*.

Na deze opsomming van zowat alles wat er aan de buitenkant van het Engels rijtuig te zien valt, is enige taalkundige toelichting allicht gewenst.

De vorm 'friende' bestaat nog in het Gentse dialect (25). Het woord zelf is reeds in de middeleeuwen uit het Oud-Picardisch 'fringe' ontleend (26). De benaming stoelkleed daarentegen vinden we in geen enkel woordenboek terug, maar heeft ongetwijfeld dezelfde betekenis als bokkleed, dat wel opgetekend is (27). Het leenwoord galon (door Jacobus Meert meermaals gebruikt en altijd 'gallon' gespeld) is in onze taal ouder dan een mededeling in een hedendaags woordenboek laat vermoeden: aldaar wordt gesteld dat galon bij ons pas sinds het jaar 1824 geattesteerd is; waar een dergelijke mysterieuze informatie vandaan komt, is ons een raadsel (28). Want dit van oorsprong Franse woord is in het Nederlands reeds langer gangbaar (29).

De bodem van het binnenrijtuig heet plattegrond bij Jacobus Meert. Die houten vloer is belegd met leder en verfraaid met een tapijt waartegen een mat genaaid is; het geheel wordt met vier lederen lussen en met vier koperen knopnagels bevestigd: *voorleer op de plancke van den platten gront genaegelt met eene lere hooge aengedaen ende voor heijsere naegelen en voorts eene matte tegen een tapitte genaeyt ende 4 lere letsen aengedaen ende in den grond geplasseert met 4 copere engelsche knopnaegelen*.

Een tapijt, zoals hier beschreven, kan gemaakt zijn van hazenvel, waartegen grauw lijnwaad genaaid en geplakt is: *een tapitte genaect voor in den gront van eene voture van haeize vellen ende grauw lijnwaet tegen genaeyt ende geplackt*.

In het rijtuig is blijkbaar meer dan één koffer voorhanden, waar men op kan zitten: *den vorsten koffer ernaegelt met de mattelassuren ende 2 stucken leer van boven op het cofferbert genaegelt*.

Als zitplaats kan het kofferdeksel, kofferberd bij Jacobus Meert, gebruikt worden, dat versierd is met een flens waarvoor hij de Franse naam bourrelet (bij hem *borlé*) gebruikt: *het kussen met den borlé aen een nieuw kofferbert genaect en opgevolt*. De ruimste zitplaats binnen in het rijtuig biedt de achterplank waar een groot kussen van kalfsleer op ligt: *een groot lere kussen van calfleer ende van onder met tuijgleer ende gevolt ende op de achterplancke vastgemaect met 6 riemen ende 6 capen ende 6 gespen*.

Nog een ander snufje in de afwerking van de koets trekt onze aandacht. De achterzijde van het rijtuig heet de rug, althans bij Jacobus Meert. Aan de binnenkant is die rug bekleed met een groot doek, allicht een zwaar gordijn, van wit laken. Dat gordijn is opgevuld (niet gezegd waarmee) en bezaaid, eigenlijk doornaaid met noppen en rondom afgeboord met alweer galon. Het doek reikt van het ene zijraampje van het rijtuig tot aan het andere, wat Jacobus Meert als *van binnen het gelas* omschrijft.

Tot daar een mogelijke interpretatie van een moeilijke post in de rekening die we hier in extenso meedelen, omdat hij misschien voor een betere uitleg vatbaar is: *gemaect eene groote valle van witt laeken sonder leveren van het selve om van binnen het gelas te doen op den ruge van de voture met 4 knopen ende het selve opgevolt en gepikkeert met sijn nopen ende ront geboort met gallon.*

Ook uit dit excerpt blijkt nog eens de historische gelaagdheid van de vaktaal die Jacobus Meert gebruikt. Het woord voile (bij hem *valle*) is pas in de tweede helft van de 17de eeuw uit het Frans ontleend (30). Daarentegen is nop, reeds in de middeleeuwen bekend, een oud erfwoord van onze taal (31).

Lastige termen

Haast alle vaktermen in de rekening van meester-zadelmaker Jacobus Meert kunnen we verklaren of op zijn minst enigszins toelichten. Maar een klein aantal termen blijft uiterst problematisch. Er is bijvoorbeeld het woord 'hanterdeuse', dat waarschijnlijk op een Franse samenstelling *entre-deux* teruggaat (32). De term, die in de rekening vijf keer voorkomt, wordt altijd in verband met een 'giede' genoemd en de context wekt de indruk dat de 'hanterdeuse' de rechter- en de linkerkant van een 'giede' met elkaar verbindt: *ende 2 lange nieuwe portemors aen 2 hanterdeusen van gieden gedaen.*

Bij het Engelse rijtuig wordt een enkele keer een zogenoemde 'seijstaer' vermeld, een woord dat we misschien mogen normaliseren als *zijstander*. Er zijn kennelijk twee exemplaren van dit onderdeel in het spel, maar het blijft onduidelijk wat met de term bedoeld is: *den eenen seijstaer van de engelsche voture vermaect den selven geheel losgemaect ende wederom geheel ermonteert.*

Raadselachtig blijft, alweer in verband met hetzelfde rijtuig, wat Jacobus Meert onder een 'spiegelriem' verstaat. Het gaat in elk geval om een belangrijk deel van de riemerij, want er zijn vier van dergelijke riemen voorhanden en ze zijn gevoerd met laken: *voor het voeijeren van de 4 spiegelriemen met laeken van de engelsche voture oock sonder leveren van laeken.*

Leefwereld van mijnheer Potter

Door het ambt dat hij bekleedt, behoort mijnheer Potter tot de absolute top van de sociale ladder in Gent en omstreken. In onze verbeelding zien we hem met zijn gezin geredelijk gevestigd in een patricische woning, waarvan de aanhorigheden ruim genoeg zijn om onderdak te bieden aan paarden en rijtuigen, waaronder de meermaals genoemde staatsiekoets, de 'engelsche voture' in de taal van Jacobus Meert.

Maar de rekening die onze meester-zadelmaker aan mijnheer Potter voorlegt, schiet onze verbeelding behoorlijk ter hulp. In al haar zakelijkheid biedt ze ons wel enig uitzicht op de leefwereld van deze aristocraat.

Blijkbaar mogen we ons mijnheer Potter ook als een nimrod voorstellen. Op 12 december 1789 wordt hem een nieuwe draagriem voor een geweer geleverd: *eenen nieuwen fusickriem van grauw leer met sijn lere knopkens.*

Met 'fusiek' is hier een jachtgeweer bedoeld (33). Die riem ziet er, met zijn lederen knopjes, ongetwijfeld heel fraai uit. Er is daarenboven met koperen klinknagels ook nog een koperen plaatje op de riem bevestigd, wellicht als eigendomsmerk: *voor het riveeren van eene copere plaete op den selven riem met sijne copere rivetten*. Hier komt in het taalgebruik van Jacobus Meert een bepaald Franse terminologie overduidelijk aan bod (34).

Overigens houdt mijnheer Potter ook jachthonden. Omstreeks het genoemde tijdstip, maar op drie verschillende data, schaft hij zich telkens een nieuwe hondenband aan. Die halsband, want daar gaat het om, is altijd voorzien van een ijzeren draainagel en een ring, terwijl eveneens een grote ijzeren gesp vermeld wordt: *eenen nieuwen dobbel breeden honden bant met eenen heijseren draeijsnaegel ende rinck ende met eene breede heijserre gespe*.

Voorts is mijnheer Potter het aan zijn stand en ambt verplicht bij gepaste gelegenheden een sabel te dragen, waarvan de schede al eens vernieuwd moet worden: *gmaeckte eene lange nieuwe schee van grauw leer aen eenen grooten saevel*. De wisselvorm 'savel' die Jacobus Meert gebruikt trekt hier de aandacht (35). Maar de opdracht die meester-zadelmaker Jacobus Meert krijgt, houdt niet altijd verband met paardentuig, zadel en rijtuig, jachtbedrijf of een sabel voor ceremonieel gebruik. Van heel andere aard is een post, die naar de opleiding van een priester verwijst, op datum van 3 augustus 1789 ingeschreven: *een mesbert becleedt met eenen langen breeden bant calfleer*. De betekenis van de samenstelling 'misberd' of 'misbord' is duidelijk genoeg: een versierde plank waarop een seminarist de liturgische handelingen van de heilige mis leert verrichten (36).

Slotsom

De rekening van meester-zadelmaker Jacobus Meert heeft in de eerste plaats een uitgesproken taalkundig belang. Ze werpt licht op de vaktaal van de zadelmakerij in de late achttiende eeuw. Die vaktaal is oud en van oorsprong inheems, maar ze wordt ook gekenmerkt door talrijke ontleningen uit het Frans. Daarbij moet kennelijk onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds middeleeuwse ontleningen en anderzijds heel wat taalgoed dat pas uit de moderne tijd dateert.

Jacobus Meert schrijft een taal die onbetwistbaar sporen van zijn Gentse dialect verraadt, wat aan zijn tekst een aparte charme verleent.

Dankzij het overgeleverde document vangen we voorts een glimp op van de tegenstelling tussen een aristocratisch milieu en de wereld van de ambachtsman in de laatste fase van het Ancien Régime. De opdrachtgever, Jean-François de Potter, is een man die voor het voetlicht van de geschiedenis treedt, hoe beperkt zijn rolletje ook geweest mag zijn. De zadelmaker Jacobus Meert kunnen we, van ons hedendaags standpunt uit beschouwd, een geschoold vakman of zelfs een middenstander noemen; waardering opbrengen voor zijn werk valt ons niet moeilijk. Maar in zijn tijd was hij niet veel meer dan een anoniem, een erg bescheiden lid van een gemeenschap die vrijwel onopgemerkt in de slagschaduw van een flamboyante sociale bovenlaag leefde.

Gewercht ende geleverd
 been diensten van Mij
 Heer Potter
 Door mij Jacobus Meert
 meester sadelmaeker in-
 gende als volgt

1789

4 moije
 8 2/20

Eenen dagh en half gatwee gewercht 10-5-0
 3 quaert gewercht 0-2-6

1 stue voor leer gaeren en haet voor 2 niene
 dobbels jochribonen te maeken van de gorselen
 ende voor 2 portamordanen de locien met
 2 niene wonden aan de locien van der een
 vierendeel en half lanch ende 2 manne van
 twee van onder in de gorselen ende voor een
 beint leer voor boot nu aan vierendeel en half
 lanch voor een gorsel te boorden ende voor
 eenen grooten wate lanch op eenen mantel in
 eenen wate lanch een eenen wate lanch voor wate
 te maeken 0-6-0

1 stem geleverd 3 potten wete 2 1/2 stuyven den
 pott 0-6-0

1 stem geleverd eenen langen niene wete lanch
 domethelen niene met 1/2 manotten ende
 met 2 groote engetche gepen 0-5-10

1 stem geleverd 2 donshen hondrijden 2 1/2
 stuyven de donshen 0-0-8

11 dito

3 quaert gewercht 0-2-6

1 stem voor naet gaeren ende voor 1/2 sijfere nae-
 gelen 0-0-5

1 stem voor het versmaeken van een lachen stede
 lachen de ket selve van eenen geboort met galen
 ende op differente plaatsen de andere galen
 men genaeyt ende versmaecht ende stikken
 lachen al tinnen tegen genaeyt ende differ-
 ente stikken teijn waet tegen de wijjere
 genaeyt ende eenen langen wate lanch in
 het midden gedaen sonder lanchen van galen
 lachen oft teijn waet tot het versmaeken van
 het selve 0-1-8

1 stem voor het wijjeren van de 1/2 sijfere
 met tinnen van de engetche wotuske van de
 ander lanchen van lachen 0-1-9

1 stem den eenen sijfere van de engetche
 wotuske versmaecht den selven geheel lanche
 maecht ende wederom geheel er montert ende
 eenen korten ingeltes in de sijde gedaen ende
 wijt en ingedaen in de wotuske 0-2-4

1 stem den pindan van het knippen met den
 knip een een niene knip best te maechten
 oppevolt ende de garinture van woren geheel
 wort den worten knip er maegte met de
 wate lanchen ende 2 stikken leer van twee
 op het cloffert geunegelt met de stikken leer
 voor leer op de planken van den platten
 gront geunegelt met eenen lanch ronge
 lende voor 1/2 sijfere naegelen 10-3-6

2-1-2

58

Noten

- 1 Rijksarchief Gent, Familie de Potter d'Indoye (toegangsnummer FM 42), nr. 51.
- 2 *Nieuwen Almanach ... voor het Schrikkel Joer ons Heere 1788 ofte den getrouwen Wegwyzer der stad Gent*, pag. 110. Vgl. dezelfde bron voor de volgende jaren.
- 3 Gegevens over beiden bij F.-V. Goethals (1852), *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du royaume de Belgique*. Tome quatrième, Brussel, 118-119.
Vgl. ook *Nieuwen Almanach... 1788*, pag. 59.
- 4 Rijksarchief Gent, Familie de Potter d'Indoye, nr. 56 (ongefolieerd).
- 5 L. Lievevrouw-Coopman, *Gents woordenboek* geeft (in Addenda en corrigenda, 1841) voor een werkwoord *verlengen* het sterke voltooid deelwoord *verlengen* op. Een werkwoord uitlengen kent hij niet. Van Dale, *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (editie 2005), 3729 vermeldt een zwak werkwoord uitlengen, dat in gewestelijk taalgebruik langer maken betekent, evenwel met betrekking tot kledingstukken gebruikt.
- 6 L. Lievevrouw-Coopman, 1646 signaleert bij het woord *voiture* een uitspraak *foture*, die volgens hem 'platgents' is.
- 7 Bekende gevallen, die ook wel tot de algemene taal behoren, zijn bijvoorbeeld: *Engelse sleutel*, schroef sleutel die wijder en nauwer gesteld kan worden en *Engels zout*, magnesiumsulfaat als laxermiddel gebruikt. Van Dale, 944 s. v. Engels.
- 8 Uit het *Woordenboek der Nederlandsche taal* IV, 285 s. v. Gareel, blijkt dat een oude bewijsplaats voor de standaardtalige vorm te vinden is bij de befaamde dichter-rijmelaar Jacob Cats. Voortaan afgekort als WNT.
- 9 L. Lievevrouw-Coopman, 507 en WNT, V, 2249 vermelden harnassuur als benaming voor het gezamenlijke paardentuig.
- 10 WNT IX, 1861 s. v. Nesteling (III) verwijst naar de Middelnederlandse vorm *nastelinc*.
- 11 De spelling in hedendaags Frans is *porte-mors*, met koppelteken.
- 12 WNT VIII², 2559 s. v. Loenje (II), geeft een goede definitie. Hetzelfde geldt voor J. Goossenaerts, *De taal van en om het landbouwbedrijf in het Noordwesten van de Kempen*, 465 s. v. Lonnie, die terecht opmerkt dat het woord meestal in het meervoud gebruikt wordt; F. Debrabandere, *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams etymologisch woordenboek*, 228 s. v. Loende, ziet in Oud-Frans *loigne* de vorm waaruit ontleend is.
- 13 WNT VII¹, 540 s.v. Juk, verwijst naar jock-riem bij Kiliaan.
- 14 J. Goossenaerts, 734 s. v. Streng en *Aanhangsel*, 1038 (voor een afbeelding).
- 15 O. Bloch – W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Paris, 1960), 51 s. v. *Bâche*, stelt dat de nieuwe betekenis 'couverture de grosse toile, etc., servant à protéger les chargements' sinds 1741 gangbaar is.
- 16 WNT III, 1472 s. v. Broek (I). Het woord *krepier* evenwel is uit Frans *croupière* ontleend.
- 17 L. Lievevrouw-Coopman, 134.
- 18 WNT XIV, 2826.
- 19 L. Lievevrouw-Coopman, 1342 geeft een bewijsplaats voor het jaar 1582, ontleend aan het reglement van de Gentse stukwerkers.

- 20 F. Debrabandere, 378 s. v. Spinaal, lijkt Vercoullie bij te treden om de oorsprong van het woord in Noord-Frankrijk te zoeken. Ook afkomst uit het Duits is voorgesteld.
- 21 L. Lievevrouw-Coopman, 759 s. v. Lamzward.
- 22 WNT XII¹, 188 noemt de samenstelling pakriem, met een paar bewijsplaatsen.
- 23 WNT XVII¹, 2375 citeert hier J.F.J. Heremans, gedurende decennia atheneumleraar en hoogleraar in Gent, die 'trein eener koets' in de kwestieuze betekenis vermeldt in een vertaalwoordenboek op zijn naam, dat in 1869 voltooid was.
- 24 WNT XXIV, 553 wijst dit citaat in 1787 thuis.
- 25 L. Lievevrouw-Coopman, 397.
- 26 F. Debrabandere, 126 s. v. Frinde.
- 27 WNT VII¹, 3662 s. v. Kleed vermeldt de samenstelling bokkleed, met als toelichting: op een rijtuigbok.
- 28 Van Dale, 1070.
- 29 L. Lievevrouw-Coopman, 406 s. v. Galon, levert met de verbinding 'silvere glontjes' anno 1782 aangetroffen in Gentse criminele processtukken een klinkend bewijs dat het woord ouder is. Ook WNT IV, 195 geeft vindplaatsen in literaire bronnen die kennelijk naar de late 18de eeuw verwijzen.
- 30 WNT XXII¹, 601 s. v. Voile (I).
- 31 WNT IX, 2152 s. v. Nop (I), behandelt dit Germaanse erfwoord, dat ook in het Middelnederlands voorkomt.
- 32 In hedendaags Frans is de term entre-deux nog bekend in een reeks min of meer technische betekenissen. Vgl. *Le Petit Larousse Grand format* (Paris, 1995), 394.
- 33 WNT, Aanvullingen II, 3247 s. v. Fusiek, stelt dat het woord ontleend is aan een Waals of Noord-Frans fusique, een bijvorm van fusil (geweer).
- 34 Het Franse werkwoord river (vastklinken) en het substantief rivet (klinknagel) zijn in die taal sinds de middeleeuwen bekend. Vgl. O. Bloch-W. von Wartburg, 549: L. Lievevrouw-Coopman, 1182 kent beide termen, die hij *riveeren*, respectievelijk *rivet* of *rivette* spelt, waar hij aan toevoegt dat het eerstgenoemde leenwoord in het Gents algemeen gebruikt wordt.
- 35 F. Debrabandere, 328 s. v. Savel(e), documenteert de vrij ruime bekendheid van deze variant in Oost-Vlaamse dialecten.
- 36 WNT IX, 798 s. v. Mis, kent alleen maar 'misplank: waarop seminaristen de plechtigheden der mis leeren verrichten'.